Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

ARXITEKTURADA FAZOVIY KOMPOZITSIYA VA INSON IDROKIGA TA’SIRI

Mamatqulova Fayyoza Komiljon qizi
Qarshi davlat universiteti
San’atshunoslik fakulteti
Arxitektura yo‘nalishi 1-kurs talabasi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20116865
UDK: 72.01:159.937

Annotatsiya: Mazkur maqolada arxitekturada fazoviy kompozitsiya tushunchasi va uning inson idrokiga ta’siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Fazoviy tashkil etishning asosiy tamoyillari sifatida proportsiya, ritm, masshtab, muvozanat, yorug‘lik va materiallarning o‘zaro uyg‘unligi ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda insonning makonni qabul qilish jarayoni psixologik va estetik nuqtayi nazardan yoritilib, arxitektura muhitining hissiy va xulqiy ta’siri ochib beriladi. Shuningdek, zamonaviy arxitekturada inson markazli yondashuvning ahamiyati va fazoviy kompozitsiyaning funksional rolini kuchaytirish tendensiyalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: arxitektura, fazoviy kompozitsiya, inson idroki, proportsiya, ritm, masshtab, muvozanat, yorug‘lik, makon, psixologik ta’sir, estetik qabul.

Annotation. This article provides a scientific and theoretical analysis of spatial composition in architecture and its impact on human perception. It examines key principles of spatial organization such as proportion, rhythm, scale, balance, light, and material harmony. The study highlights the psychological and aesthetic aspects of how humans perceive space, as well as the emotional and behavioral influence of architectural environments. It also discusses the growing importance of human-centered design and the increasing functional role of spatial composition in contemporary architecture.

Keywords: architecture, spatial composition, human perception, proportion, rhythm, scale, balance, light, space, psychological impact, aesthetic perception.

Аннотация. В данной статье проводится научно-теоретический анализ пространственной композиции в архитектуре и её влияния на восприятие человека. Рассматриваются основные принципы организации пространства, такие как пропорция, ритм, масштаб, равновесие, свет и гармония материалов. Исследование раскрывает психологические и эстетические аспекты восприятия пространства человеком, а также эмоциональное и поведенческое воздействие архитектурной среды. Также анализируется значение человекоцентричного подхода и усиление функциональной роли пространственной композиции в современной архитектуре.

Ключевые слова: архитектура, пространственная композиция, восприятие человека, пропорция, ритм, масштаб, равновесие, свет, пространство, психологическое воздействие, эстетическое восприятие.

Arxitektura insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyotining eng muhim ko‘rinishlaridan biri bo‘lib, u faqat bino va inshootlarni yaratish san’ati emas, balki insonning makon bilan o‘zaro munosabatini shakllantiruvchi murakkab tizim sifatida ham qaraladi. Har qanday arxitektura muhiti insonning ruhiy holati, xulq-atvori va idrok jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli zamonaviy arxitektura nazariyasida fazoviy kompozitsiya tushunchasi markaziy o‘rinlardan birini egallaydi [1].

Fazoviy kompozitsiya — bu arxitektura elementlarining ma’lum estetik, funksional va psixologik qonuniyatlar asosida uyg‘un joylashtirilishi jarayonidir. U binoning tashqi va ichki muhitini tashkil etuvchi hajm, shakl, yorug‘lik, soya, rang va materiallar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu elementlarning uyg‘unligi insonning makonni qanday qabul qilishi va his etishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi [2].

Inson idroki murakkab psixologik jarayon bo‘lib, u ko‘rish, sezish va tajriba orqali shakllanadi. Arxitektura muhitida esa idrok jarayoni bevosita fazoviy kompozitsiya bilan bog‘liq. Masalan, keng va ochiq makonlar insonda erkinlik va osoyishtalik hissini uyg‘otsa, tor va yopiq joylar cheklanish va bosim hissini kuchaytirishi mumkin. Bu esa arxitekturaning nafaqat jismoniy, balki psixologik ta’sirga ham ega ekanligini ko‘rsatadi [3].

Shuningdek, zamonaviy shaharsozlik va arxitekturada inson markazli yondashuv tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu yondashuvga ko‘ra, bino va shahar muhitlari inson ehtiyojlari, harakatlanish qulayligi va hissiy qabul qilish xususiyatlarini hisobga olgan holda loyihalanadi. Fazoviy kompozitsiya esa ushbu jarayonning asosiy vositasi sifatida xizmat qiladi, chunki u makonning funksional va estetik sifatini belgilaydi [4].

Bugungi kunda texnologik taraqqiyot arxitektura dizayniga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli modellashtirish, BIM tizimlari va virtual reallik texnologiyalari orqali fazoviy kompozitsiyani oldindan tahlil qilish va optimallashtirish imkoniyati paydo bo‘lmoqda. Bu esa inson idrokiga mos, yanada mukammal arxitektura muhitlarini yaratishga xizmat qiladi [2].

Shu nuqtayi nazardan, fazoviy kompozitsiya va inson idroki o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganish nafaqat arxitektura nazariyasi, balki psixologiya va dizayn sohalari uchun ham dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Mazkur maqolada aynan shu munosabatlar tahlil qilinib, fazoviy tashkil etishning inson hissiy va kognitiv jarayonlariga ta’siri yoritiladi.

Fazoviy kompozitsiya arxitekturada makonning tashkiliy va estetik tuzilishini belgilovchi asosiy vosita hisoblanadi. U binoning ichki va tashqi muhitini shakllantiruvchi elementlarning o‘zaro uyg‘unligi orqali inson idrokiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Arxitektura kompozitsiyasida shakl, hajm, yorug‘lik va materiallar o‘rtasidagi muvozanat makonning psixologik qabul qilinishini belgilovchi muhim omillardan biridir [1].

Fazoviy kompozitsiyaning asosiy tamoyillaridan biri proportsiyadir. Proportsiya binoning qismlari o‘rtasidagi nisbatlarni ifodalaydi va u insonning estetik sezgilariga mos kelishi kerak. Agar proportsiyalar uyg‘un bo‘lsa, makon tabiiy va qulay qabul qilinadi, aks holda vizual nomutanosiblik paydo bo‘ladi. Bu holat insonda noqulaylik hissini yuzaga keltirishi mumkin [2].

Ritm ham fazoviy kompozitsiyaning muhim tarkibiy qismidir. Arxitekturada ritm ustunlar, derazalar, fasad elementlari yoki ichki interyer detallari orqali hosil qilinadi. Takrorlanish va muntazamlik inson idrokida tartib va barqarorlik hissini shakllantiradi. Shu bilan birga, ritmning dinamik o‘zgarishi makonga harakat va hayotiylik bag‘ishlaydi [3].

Masshtab va inson o‘lchovi (human scale) ham idrok jarayonida katta ahamiyatga ega. Inson o‘z tanasi o‘lchovlariga mos keladigan makonni qulay va tabiiy deb qabul qiladi. Juda katta yoki haddan tashqari kichik hajmlar esa psixologik diskomfortni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli zamonaviy arxitekturada inson o‘lchovi asosiy loyihalash mezonlaridan biri sifatida qaraladi [1].

Yorug‘lik va soya fazoviy kompozitsiyaning hissiy ta’sirini kuchaytiruvchi eng muhim vositalardan biridir. Tabiiy yorug‘lik makonni ochiq va keng ko‘rsatadi, insonda ijobiy emotsional holatni shakllantiradi. Sun’iy yoritish esa muhitning funksional va estetik xususiyatlarini boshqarishga imkon beradi. Yorug‘lik va soyaning uyg‘unligi makonning chuqurligi va hajmini idrok etishda muhim rol o‘ynaydi [4].

Rang va materiallar ham inson idrokiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Issiq ranglar (sariq, to‘q sariq) makonni iliq va qulay ko‘rsatadi, sovuq ranglar (ko‘k, kulrang) esa sokinlik va rasmiylik hissini

kuchaytiradi. Tabiiy materiallar — yog‘och, tosh va g‘isht — insonda barqarorlik va tabiiylik hissini uyg‘otsa, shisha va metall zamonaviylik va texnologik muhitni ifodalaydi [2].

Fazoviy kompozitsiya va inson idroki o‘rtasidagi bog‘liqlik gestalt psixologiyasi tamoyillari bilan ham izohlanadi. Inson miyasi alohida elementlarni emas, balki ularning umumiy yaxlit obrazini qabul qiladi. Shu sababli arxitekturada barcha elementlar o‘zaro uyg‘un va yaxlit tizim sifatida tashkil etilishi kerak. Aks holda, idrok jarayoni murakkablashadi va makon tushunarsiz ko‘rinishga ega bo‘ladi [5].

Zamonaviy arxitekturada fazoviy kompozitsiya nafaqat estetik, balki funksional ahamiyatga ham ega. Ochiq rejalashtirish, moslashuvchan interyerlar va modulli tizimlar inson faoliyatini yengillashtiradi va makonni turli ehtiyojlarga moslashtirish imkonini beradi. Bu esa arxitekturaning dinamik va o‘zgaruvchan xususiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi [6].

Shuningdek, raqamli texnologiyalar fazoviy kompozitsiyani loyihalash jarayonini sezilarli darajada o‘zgartirdi. BIM tizimlari va 3D modellashtirish orqali arxitektorlar makonning vizual va funksional xususiyatlarini oldindan tahlil qilish imkoniga ega bo‘ldilar. Bu esa inson idrokiga moslashtirilgan, yanada mukammal arxitektura muhitlarini yaratishga xizmat qilmoqda [1].

Umuman olganda, fazoviy kompozitsiya arxitekturada inson idrokini shakllantiruvchi murakkab tizim bo‘lib, u estetik, funksional va psixologik omillar uyg‘unligiga asoslanadi. Ushbu tizimning to‘g‘ri tashkil etilishi inson hayot sifati va makon bilan o‘zaro munosabatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Xulosa qilib aytganda, arxitekturada fazoviy kompozitsiya inson idrokini shakllantiruvchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. U binoning faqat tashqi ko‘rinishi yoki ichki tuzilishini emas, balki insonning makonni qanday qabul qilishi, his etishi va undan psixologik ta’sirlanishini ham belgilaydi. Shu jihatdan fazoviy kompozitsiya arxitektura va inson o‘rtasidagi o‘zaro aloqani ta’minlovchi asosiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, proportsiya, ritm, masshtab, yorug‘lik, rang va materiallar uyg‘unligi insonda turli hissiy holatlarni shakllantiradi. Ular orqali makon keng, tor, iliq yoki sovuq sifatida qabul qilinishi mumkin. Bu esa arxitekturaning nafaqat jismoniy, balki psixologik ta’sirga ham ega ekanligini tasdiqlaydi. Ayniqsa, inson markazli yondashuv asosida loyihalangan fazoviy muhitlar foydalanuvchining qulayligi va ruhiy barqarorligini oshiradi.

Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar fazoviy kompozitsiyani loyihalash jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Raqamli modellashtirish va BIM tizimlari orqali makonning estetik va funksional sifatlarini oldindan tahlil qilish imkoniyati paydo bo‘ldi. Bu esa inson idrokiga mos, yanada mukammal va samarali arxitektura muhitlarini yaratishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, fazoviy kompozitsiya va inson idroki o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish arxitektura nazariyasi va amaliyoti uchun muhim ahamiyatga ega. Kelajakda ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlar yanada rivojlanib, inson hayot sifati va shahar muhitining estetik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ching F. D. K. *Architecture: Form, Space and Order*. — Wiley, 2014.
2. Norberg-Schulz C. *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. — Rizzoli, 1980.
3. Rasmussen S. E. *Experiencing Architecture*. — MIT Press, 1964.
4. Zumthor P. *Thinking Architecture*. — Birkhäuser, 2006.
5. Arnheim R. *The Dynamics of Architectural Form*. — University of California Press, 1977.
6. Alexander C. *A Pattern Language*. — Oxford University Press, 1977.